

Срэбны век — XVII стагоддзе

XVII стагоддзе, якое — па аналогіі з папярэднім «залатым» — часам называюць таксама «срэбным векам» у гісторыі народаў, што насялялі Вялікае Княства Літоўскае і Рэч Паспалітую, прыцягвае з кожным годам усё большую ўвагу даследчыкаў. Тлумачыцца гэта не ў апошнюю чаргу цікавасцю да тэмы вялікай вайны Рэчы Паспалітай з Расіяй 1654—1667 гг., якая выявілася нечувана разбуральнай і папросту катастрофічнай для краіны па сваіх наступствах і праз прызму якой у грамадскай свядомасці часта бачыцца ўвесь гэты перыяд. Гэта, у сваю чаргу, стымуе даследаванні вайсковай гісторыі, але разам з тым схіляе нас бліжэй прыгледзецца да тагачаснага грамадства.

З аднаго боку, гэта было стагоддзе працяглых войнаў, якія выцягвалі вялікія рэсурсы і накладалі моцны адбітак на жыццё ўсёй дзяржавы: сёння нібыта ў цэні трынаццацігадовай вайны з Расіяй знаходзяцца войны з Турцыяй, якія працягваліся ледзьве не ўсю другую палову XVII ст. і ў выніку якіх вайсковае майстэрства Рэчы Паспалітай дасягнула найвышэйшага ўздыму. Хаця пачатак стагоддзя выглядаў увогуле для федэратыўнай дзяржавы ядрэнна: выкарыстоўваючы ўнутраныя праблемы Маскоўскай дзяржавы, атрымалася вярнуць страчаныя землі на ўсходзе (большая частка якіх са Смаленскам і Старадубам вярнулася ў склад ВКЛ), і, як паказала ў цэлым няўдалая спроба Масквы ўзяць рэванш падчас Смаленскай вайны пачатку 30-х гг., азначала гэта пэўную стабілізацыю

ўсходняй мяжы. Мір, аднак, быў парушаны знутры: розныя па культуры, этнічным і канфесійным складзе землі са сваімі традыцыямі дзяржаўнасці не надта паспяхова інтэгрваліся ў рамках прапанаванай дуалістычнай мадэлі федэрацыі. Казацкія паўстанні доўгі час успрымаліся проста як вайсковая пагроза, і толькі знешняе ўмяшальніцтва прымусіла эліты Рэчы Паспалітай па-іншаму зірнуць на магчымасці ўрэгулявання гэтага канфлікту, паспрабаваўшы палітычны шлях, што выявілася ў заключэнні Гадзяцкай уніі 1658 г. Канчатковае пытанне, аднак, на працягу XVII ст. вырашыць не ўдалося. Калі ж дадаць яшчэ войны са Швецыяй, атрымаем амаль поўны пералік найбольш значных цяжкасцяў, з якімі сутыкнулася Рэч Паспалітая ў гэтым стагоддзі.

Не былі бяхмарнымі і ўнутрыпалітычныя адносіны. Два рокашы, Зэбжыдоўскага ў пачатку і Любамірскага ў сярэдзіне стагоддзя, а таксама канфлікт паміж Сапегамі і рэспубліканцамі ў ВКЛ у самым яго фінале па ўсіх прыкметах былі самымі сапраўднымі грамадзянскімі войнамі, якія засведчылі існаванне моцных супярэчнасцяў унутры пануючага саслоўя і тое, што палітычныя спосабы іх урэгулявання не заўсёды спрацоўваюць. Суперніцтва магнаткіх груповак, вайсковыя канфедэрацыі, хранічныя праблемы са зборам падаткаў і аплатай войска таксама не давалі спакою.

Тым не менш, нягледзячы на такі неспрыяльны фон, развівалася мастацтва, закладаліся храмы, будаваліся замкі і палацы, квітнела шматмоўная літаратура. Дамінуючым стылем становіцца барока, якое надоўга вызначыла і ў значнай ступені вызначае і дагэтуль гісторыка-культурны ландшафт Беларусі. Калі казаць пра моўную сітуацыю, то нягледзячы на паланізацыю шляхецкага саслоўя, якая стала ўжо здзейсненым фактам, афіцыйны статус рускай (старабеларускай) мовы пратрымаўся ў справаводстве практычна ўсё стагоддзе, пакуль не быў адменены элекцыйным соймам у 1697 г.

У дадзеным нумары сабраныя даследаванні па самай разнастайнай праблематыцы з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага ў дадзены перыяд. Прычым атрымалася крыху адысці на гэты раз ад традыцыйнай тэматыкі, звязанай з вайной Рэчы Паспалітай з Расіяй у сярэдзіне стагоддзя, і раскрыць іншыя, менш вядомыя сюжэты з вайскавай, палітычнай і культурнай гісторыі, якія, спадзяемся, дапамогуць лепш зразумець і адчуць тагачаснае грамадства.

На працягу XVII ст. працягвалася поўным ходам палітычная інтэграцыя ў рамках Рэчы Паспалітай, штуршок якой быў дадзены ў папярэднім стагоддзі заключэннем Люблінскай уніі. Можна пагадзіцца з думкай, што па-іншаму праблематычна было б супрацьстаяць экспансіі суседніх дзяржаваў, паколькі мабілізацыйны патэнцыял Вялікага Княства ўжо не даваў магчымасці паспяхова яе

стрымліваць, і шляхта гэта цалкам разумела. Аднак захоўвалася па-ранейшаму і шмат атрыбутаў самастойнасці, адным з якіх для Вялікага Княства была наяўнасць уласнага войска. Арганізацыі ўзброеных сілаў ВКЛ прысвечаны абагульняльны артыкул Анджэя Рахубы, аднаго з вядучых спецыялістаў па гісторыі Вялікага Княства ў XVII стагоддзі.

Разам з тым, у форс-мажорных абставінах, калі з'яўляліся альтэрнатывы, этнічныя і рэлігійныя адметнасці вызначалі тое, што частка і шляхецкага стану, і насельніцтва *volens nolens* рабіла выбар на карысць іншых варыянтаў знешняй арыентацыі і шляхоў дзяржаўнасці. Так, не спіхае ў гістарыяграфіі спрэчка вакол уніі ВКЛ са Швецыяй, ініцыяванай Радзівіламі. Вядома і пра існаванне прамаскоўскіх настрояў, якія, зрэшты, істотным палітычным фактарам не былі і хутка выветрыліся пры сутыкненні з рэальнасцю падчас вайны з Расіяй у сярэдзіне стагоддзя. Паўстанне пад кіраўніцтвам Багдана Хмяльніцкага і дзяржаватворчыя тэндэнцыі на Украіне знайшлі таксама водгук і падтрымку значнай часткі продкаў сучасных беларусаў. Адною з найбольш адметных падзеяў гэтага паўстання на поўдні Княства — узяццю Пінска войскам ВКЛ у 1648 г. — прысвечаны артыкул Анджэя Адама Маеўскага.

Гісторыя тут паўстае перад намі як адкрыты праект, у якім адсутнічае пэўная зададзенасць і прадвызначанасць. І ўсё ж з тых войнаў і разбурэнняў Вялікага Княства выйшла, застаўшыся ў складзе Рэчы Паспалітай і захаваўшы большую частку сваёй тэрыторыі, што пацвердзіла жыццяздольнасць такога варыянту.

Замыкае раздзел па вайсковай гісторыі артыкул Збігнева Хундарты пра пяцігорцаў — род войск, назва якога з пэўных прычынаў добра вядомая беларускаму чытачу, аднак самі прынцыпы арганізацыі і ўзбраення гэтых фармаванняў заставаліся доўгі час загадкай.

Раздзел па палітычнай гісторыі адкрываецца двума артыкуламі пра Радзівілаў — род, які адыгрываў адну з першых роляў на палітычнай арэне ВКЛ у разгляданы перыяд: Віктара Якубава — пра ролю Радзівілаў у рокашы 1606—1609 гг. і Яраслава Петшака — пра дзейнасць прадстаўнікоў роду ў гады панавання Яна III Сабескага (першай яго палове). З часамі панавання гэтага манарха звязана і даследаванне Роберта Калодзея, прысвечанае дзейнасці жамойцкага соймака, які займаў у гэты час выразна апазіцыйную паставу, будучы плацдармам магутнай групоўкі Пацаў. Артыкул Дзмітрыя Віцько прысвечаны адной з апошніх палітычных кампаній XVII ст. — дэпутацкім ці грамічным соймакам 1699 г., якія праходзілі ў напружанай атмасферы супрацьстаяння паміж групоўкамі Сапегаў і рэспубліканцаў.

Мастацтву XVII ст. прысвечаны артыкулы Галіны Флікоп-Світа і Аляксандра Станкевіча. У першым з іх даследчыца звяртае ўвагу на з'яву масавага знаходжання «маскоўскіх» абразоў ва ўніяцкіх храмах некаторых рэгіёнаў Вялікага Княства, разглядае асаблівасці іх функцыянавання ў названым асяроддзі і прапануе свае варыянты тлумачэння дадзенага феномена. Даследаванне Аляксандра Станкевіча ўяўляе з сябе аналіз аднаго з найбольш цікавых у плане мастацкага афармлення панегірычных твораў XVII ст. — эпіталамы «Choreae bini solis et lunae», прысвечанай вяселлю Януша Радзівіла з дачкой малдаўскага гаспадара Марыяй Лупу ў 1645 г. Даследчык паслядоўна прыадкрывае сімвалічны сэнс шматлікіх граўюраў, якія змяшчае дадзены твор. Завяршае нумар артыкул Наталлі Сліж пра маёнтак Гайцюнішкі, вядомы сваімі архітэктурнымі помнікамі, і яго гаспадароў у XVI—XVII стст.

Спадзяемся, што сабраныя ў дадзеным нумары працы дапамогуць лепш зразумець многія важныя праблемы, характэрныя для гэтага стагоддзя «славы і катастроф», а таксама паспрыяюць большай зацікаўленасці дадзеным перыядам у Беларусі і, адпаведна, падштурхнуць да большай даследчыцкай актыўнасці ў гэтым напрамку.

Дзмітрый Віцько